

Proč dítě neposlouchá?



„Problémové chování“ může mít širokou škálu příčin a často se na něm podílejí vlivy genetické, zdravotní i výchovné. V tomto článku nabízíme pohled na různé druhy poruch chování i stylů rodičovské výchovy, které na ně mají velký vliv. Typologie výchovných metod podle R. Konečného umožňuje se zamyslet nad nežádoucími výchovnými postupy před padesáti lety stejně jako dnes.

PHDR. TOMÁŠ NOVÁK

V hodnocení „výchovně problémových dětí“ lidé často kolísají mezi extrémy typu „rodiče jsou vinni špatné výchovou“ a představou o všemocném vlivu genetiky. Časté je

i nálepkování, at již formou psychiatrizace („je to blázen“), nebo s akcentem na možnou delikvenci („je to lotr, roste pro šibenici“).

V chování dítěte se ve skutečnosti promítá řada faktorů: dědičnost,

prostředí, výchova, somatický stav, okolnosti předporodní, při porodu a brzy po něm. Svůj význam má i vývoj attachmentu, pořadí mezi sourozenci, vlivy vycházející ze sociální situace rodiny a mnohé další.

Není pravda, že by si řádný, kvalifikovaný vychovatel musel s každým dítětem poradit. I závažné poruchy chování, výrazné prohřešky, cizím slovem dificility, mohou mít spíše úzkostně-neurotický podtext.

Nosnou, jednoduchou a přehlednou minitypologii chování dětí je rozdělení vytvořené Thomensem a spolupracovníky (viz box). Zabývali se tzv. **temperamentovými typy** ovlivňujícími chování dítěte. Následně popsali i tzv. **styly chování** dítěk. Mimo již zmíněný temperament se na nich

Zajímavý pokus, jak postihnout různorodou oblast nesprávných návyků, jež směřují k lehkým poruchám chování, je brněnskými psychology (Smékal, Bárta, Kohoutek, Kolaříková) užívaný **termín dificilita**. V Smékalově pojetí jde buď o nevhodně vytvořené, nesprávné vědomosti, dovednosti a návyky, nebo naopak nevytvořené vhodné vědomosti, dovednosti a návyky. To vše v důsledku nevhodných, patických vlivů prostředí. Důraz je kladen na sociální vlivy včetně didaktických deficitů, ale nejen na ně. Difilní

„Jedním z nejčastějších výchovných prohřešků, kterých se dopouštějí jinak dobrá a rozumní rodiče, je nedostatek ohledu k individualitě dítěte. K jeho individuálním potřebám, sklonům, tendencím, temperamentu, životnímu zaměření.“
Zdeněk Matějček

“ Těžiště práce s problematickým dítětem je v postupné nápravě nevhodně vytvořených návyků a postojů.

podílí především vlivy prostředí včetně možných traumat. Mimo jiné zjistili, že stejně prostředí může mít rozdílný vliv na různé děti.

Poruchy a závady chování

Jde o obecné označení problémového chování. Mnohé nedostatky počínají již v **mladším školním věku**. Velkou výjimkou nejsou ani děti, jež se těžce přizpůsobují již v mateřské škole. Typický je vzdor, agresivita, nekázeň, odmítání výchovného režimu, negativismus.

Ve druhé fázi tohoto vývoje, ve **středním školním věku**, agresivita roste, objevuje se sabotování a aktivní narušování výchovného režimu. Krutost, šikana vůči mladším dětem i zvířatům, vyskytuje se krádeže, drobné podvody. Ve třetí fázi, na sklonku školní docházky, lze mnohdy hovořit o prokazatelně kriminálním chování, tj. takové chování, jež by ve starším věku bylo trestně stíháno jako zločin. Ve větším množství se objevují dříve **ojedinělé útesy k domova, masivní záškoláctví**. V rámci sexuálních závad se lze nadít i aktivního vyhledávání partnerů s prvky agresivity. U pasivního přístupu je patrný naprostý nedostatek zábran.

chování může být reakcí na tělesný defekt, nešikovnost, nedostatečnou znalost jazyka i onemocnění. V podstatě může jít o jakékoli trauma. Zařadit sem lze i pocity méněcennosti nebo naopak přehnané sebevědomí. Pokud bychom dificilitu poměřovali pojmem depravace (mravní narušení), byl by druhý pojem závažnější. **Depravace** je mimořádný, velmi vyhraněný a specifický případ difficilního chování.

Těžiště práce s difficilním dítětem je pak v **postupné korekci nevhodně vytvořených návyků** a naopak ve vytváření návyků vhodných. U takového dítěte vzniká řada nevhodných postojů k sobě, k vrstevníkům, k dospělým osobám, stejně jako k práci, k učení, ke hře jakož i k sociálním hodnotám. Jejich změna je podstatným faktorem na cestě nápravy.

O obtížnosti změny

Zásadní problém v rámci snahy o změnu ilustruje teorie **ustanovky**. Jde o obtížné přecvičení jednou již

Typologie dětí A. Thomase

- Typ **snadno vychovatelného dítěte**: typická je neexistence traumat, klidné emoční ladění, pravidelný biorytmus, mírná intenzita reakcí na potencionální stres, kladný přístup k novým podnětům, pravidelný a věku přiměřený spánek. Posléze dobrá adaptace na školu i vrstevnické skupiny.
- Typ **obtížně vychovatelného dítěte**: typická je dysforie – mrzutá nálada, nepravidelný rytmus fyziologických pochodu a funkcí, nadměrná reakce na podněty, nepřizpůsobivost k změnám. V životní historii bývají různá traumata.
- Typ **pomalého a zejména pomalu se přizpůsobujícího dítěte**: typická je nízká aktivita, pomalé přizpůsobování, skлон k spíše negativním reakcím.

Ze snadno vychovatelných dětí mívá dle výše zmíněných autorů v dospívání, adolescenci či dospělosti problémy zhruba osmnáct procent. Z jejich protikladu potkávají obdobné problémy sedm dítěk z deseti.

vytvořeného zaměření určitým směrem. Klasický, základní pokus využívá dvou koulí. Jedna je těžší, druhá lehčí. Zkoumaná osoba má zavázané oči a dejme tomu do pravé ruky (obdobně to může být i do ruky levé) jí je

své sympatie a vstřícnost, **vytvoří si ve vztahu ke mně kladné zaměření**. Nejen oprávněnou kritiku, ale i naše náhodné vypadnutí z pozitivní role bud přejde, nebo je bude vnímat v kontextu tzv. dobrých úmyslů. Ergo „změna

předškolního věku. U školáků bývají projevy výraznější, a tudíž i nápadnější.

I u „normálního“ dítěte bývají v krizových situacích, včetně hormonální bouře spojené s pubertou, zaznamenaný projevy upomínající na disharmonický vývoj. Mívají jasnu posloupnost – začínají, gradují a pozvolna končí v rámci pozvolné adaptace na prostředí a socializace. Mimo normu toto poměrně optimistické schéma nepřichází v úvahu.

Obsáhlé se problematikou disharmonického vývoje zabývá Karel Plocek v publikaci Běťáka a kol. Prevence sociálně patologických jevů ve škole (1997). Poukazuje na **nesouměrnost osobnosti vývoje, na dílčí infantilismy** a naopak na dílčí chování odpovídající **problémům vyskytujícím se u mnohem starších osob**. Jde tedy o mix projevů vůči věku nepřiměřeně dětských i předčasně zralých, či dokonce ve formě různého mudrování „přezrálých“. Tyto jevy jsou nápadnější a častější v kritických situacích či vývojových fázích.

Disharmonický projev dítěte není následkem žádné tragédie. Coby **vylávající moment** stačí nástup do MŠ, základní školy, internátu, pobyt v nemocnici s poměrně banálním zraněním, běžné somatické onemocnění. Zásadní problémy se mohou projevit i v normálních podmírkách, tedy takových, které ostatní děti zvládají bez nesnází.

Problemy nejsou v pravém slova smyslu zaviněny rodiči. Nejčastěji lze diagnostikovat **kombinaci dědičných dispozic a výchovných chyb**. Uvedené je často násobeno nepříznivým postavením mezi vrstevníky.



Vytvořit návyk je vždycky rychlejší proces než složité měnění už upevněných návyků.

podávána těžší koule. Do levé ruky jí experimentátor podává kouli lehčí. Úkolem zkoumaného je zvážit, která z koulí je těžší a která lehčí. Sdílí např. „pravá těžší“. Po určitém počtu opakování jsou koule vyměněny a do ruky, do níž byla předtím podávána koule těžší, je nyní předávána koule lehčí. Pokusná osoba to nezaznamená. Stále setrvává na svém „pravá těžší“.

Po změně záťaze lze ustanovku převiřit. **Převiření je ovšem těžší**, vyžaduje úpravu instrukce a je méně jednoznačné (mohou se občas objevit chyby) než nacvičení. Při dobrém nacvičení ustanovky se chyby neobjevují.

Theorie ustanovky ale funguje i komplexněji. Na všech úrovních psychologického poradenství, ať již s dětmi, nebo s dospělými, se potvrzuje zásada „**zaměřeného vnímání**“. To platí výrazněji v záporném než v kladném slova smyslu. Konkrétně – pokud opakovaně kárám, mentoruji, peskuj, projevují nespokojenosť, zesměšňuji, zkrátka jednám s někým s negativní náplní, bude změněné, tj. kladné a vstřícné chování poměrně dlouho vnímáno jako záporné. Změna možná je, ale projevují se u ní obdobné zákonitosti jako u převiřování ustanovky.

Méně výrazněji, ale přece jen platí srovnatelné zásady v kladném gardu. Pokud s člověkem opakovaně jednám v dobrém, dávám mu najevo

je věda“ a vůbec nic snadného. To by měli mít na paměti nadšenci z různých nárazově absolvovaných kurzů pozitivního rodičovství. Úspěch aplikace nových poznatků je vždycky nejistý.

Disharmonická osobnost

Jde o obecný pojem zdůrazňující **nerovnoměrnost vývoje jednotlivých složek osobnosti**. Citové, poznávací, volní

či intelektové procesy se

nerovnějí harmonicky.

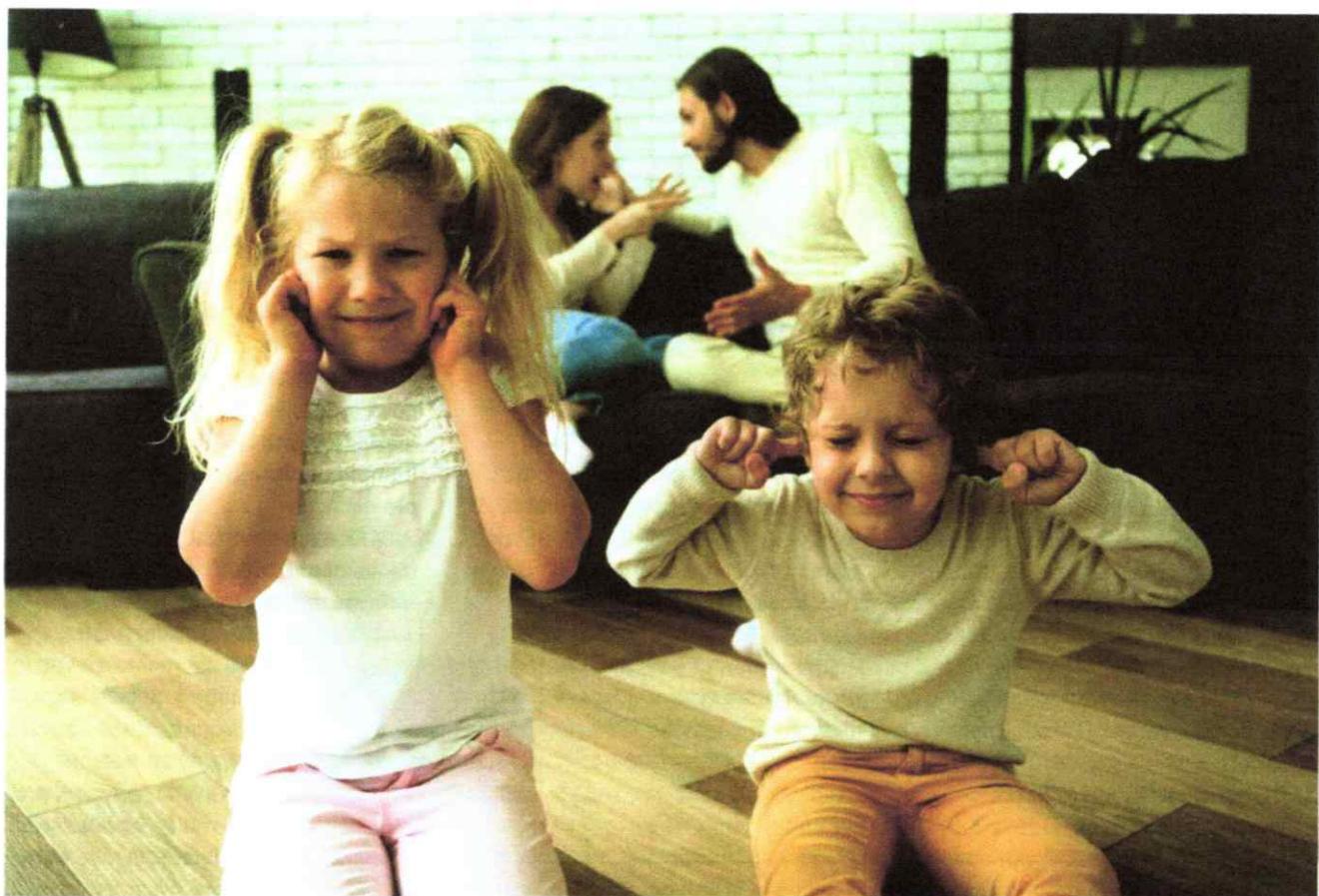
Některé se rozvíjejí rychleji a jiné pomaleji. Disharmonická osobnost může být namátkou osobnosti neurotické, osobnosti dítěte s nevhodnými společenskými návyky, s negativními charakterovými vlastnostmi, osobnost citově deprivovaná, citově nevyvážená, osobnost s nedostatkem volnými apod. Typická je, jak

Nejčastěji se disharmonická osobnost projevuje „infantilní nestabilitou“, tedy jakousi dětinskou neposedností.

„ U disharmonických osobností se projevuje nerovnoměrnost vývoje jednotlivých složek osobnosti.

již uvedeno, větší či menší **odlišnost mezi základními složkami osobnosti**, tj. mezi psychickými procesy a vlastnostmi. Rysy naznačující obdobnou disharmonii jsou patrný někdy již u dětí

Naprosto podstatné je Plockovo konstatování: „příznaky disharmonického vývoje osobnosti jsou na běžné, tzv. normální pedagogické zásahy refrakterní“. Tj. **běžnými způsoby je**



nelze měnit k lepšímu. Někdy právě naopak. Např. snaha ukáznit neposedné dítě může vést k jeho šaškování ve škole. To je spolužáky do jisté míry vnímáno jako vitané vytržení ze stereotypu výuky, ale na druhé straně „cokoliv takový spolužák udělá, může být později použito proti němu“. V **socio-metrických studiích**

jsou tzv. hvězdami školních tříd děti klidná a vynovená. Naopak ty děti, jež bývají hanlivě označovány za „nerváky“, obsazují pozice tzv. černých ovcí.

Následující typy disharmonického vývoje osobnosti jsou řazeny dle častoty výskytu, od nejvíce zastoupených k poměrně vzácným:

Děti s disharmonickou osobností mohou mít často problémy i v kolektivu vrstevníků, obsazují pozice tzv. černých ovcí.

Disharmonický vývoj, v němž dominoje infantilní instabilita. Typická je nezralost psychiky a s tím spojený deficit volných procesů. Problémem je, že rady typu: „Zatni zuby a vyrvej!“ připadně „Snaž se, posiluj svoji vůli, nejsi

třtina ve větru se klátící,“ nemají žádný význam ani motivační hodnotu. Stejně tak bezvýznamné jsou dobré příklady vzných sourozenců či spolužáků a jiných vrstevníků. V názvu zmíněná „infantilní instabilita“ je česky řečeno „dětská neposednost“. Pokud hodláte k dítkám tohoto typu moudře, nabádavé promlouvat, vzpomeňte na povzdech J. Vodňanského – „copak těmto dibilíkům dá se říkat publikum?“. Typické jsou horší školní výsledky, než

odpovídá nadání. Bezprostřednost a nedostatečná schopnost korekce chování bývá ve škole vnímána jako drzost. Odmítání vrstevníků se často marně brání podbízením se různými pokusy o kupování přizně atd.

Disharmonický vývoj hysteroidního typu. Mezi příznaky patří egocentrismus, náladovost, rozmary, proměnlivé, často se střídající afekty. Typická je „velmi neurčitá hranice mezi tím, co je subjektivně představováno, a skutečností“. Vlastním výmyslům „věří“. Povrchnost citů a sklon k teatrálnímu chování jakož i zalíbení v rozruchu, tedy opaku klidu, může vést i k nepravdivým obviněním blízkých lidí. Do této sféry lze zařadit i **bájlivou lhavost** známou pod názvem **Pseudologia phantastica**. V rámci tohoto typu „bájí“ se lze setkat s naivitami i překvapivou rafinovaností. Namátkou v rámci první varianty tvrdil ve škole spolužákům i učitelce žák 6. třídy, že jeho dědeček byl Čínan, což

opravdu nebyl. V rámci druhé varianty žákyně stejně třídy obvinila příbuzného ze sexuálních atak. Ty popsala na základě informací z internetu takřka dokonale. Svou roli zde mohou hrát podvědomá přání i pubertální erotické fantazie.

„ Samotné dítě nevyléčíte, pokud nebudeste léčit i jeho rodinu.

Disharmonický vývoj hyperthymního typu. Zvýšená aktivita, nadměrná samostatnost. V zásadě jde o veselé optimisty, ovšem se sklonem k dráždivosti. Snadno vybuchnou, zejména pod ukážnujícím tlakem, či pokud jsou mentorský poučování a nabádání ke klidu. Zcela absurdním trestem zde je tzv. domácí vězení. Potřebují sport, nové podněty.

Disharmonický vývoj asteniko-neurotického typu. Lidé tohoto typu bývají labilní, plačliví, vzhledem k podávanému výkonu nepřiměřeně unavitevní hypochondři. Jsou velmi neasertivní. Často jsou oběti šikany. Neumí se bránit, a co je snad ještě horší, jejich chování připomíná jednu z mezilidských her popsaných E. Bernem. Nazval ji „Prosím, nekopat!“. Vychází z toho, že se člověk obvykle nemusí bát, že jej na běžně frekventované ulici někdo nakopne. Pokud si dá na záda nápis „Tolik se snažím, aby mne nikdo nekopl, a přesto se mi to stává – Prosím, nekopat!“, riziko agrese se výrazně zvyšuje.

Disharmonický vývoj senzitivního typu. Zvýšeně citliví, bojácní, neumí říct ne, a jsou proto dosti ovlivnitelní i v negativním směru.

Disharmonický vývoj psychastického typu připomíná předchozí. Navíc zde je výrazná vztahovačnost. Ta může velmi negativně ovlivnit projev dítěte v roli svědka ovlivňovaného jedním z rodičů proti druhému. Bývají to i pedanti se sklonem k nutkavému, zbytečně se do nekonečna opakujícímu jednání.

Disharmonický vývoj schizoidního typu. Mezi typickými vlastnostmi bývá introverze, sklon k abstraktnímu uvažování, relativní citový chlad, intelektuální hry a záliby. Školu snášeji těžko. O tom, co je baví, se tam obvykle nedozvědí nic nového, vše již nastudovali. Co je

nebabí, to nesnášeji. Nezájem dávají najevo jak slovně, tak i mimoslovňě. První variantou bývají sarkastické poznámky. Druhou směs jednání připomínající povýšenosť, znechucení, nezájem.

Disharmonický vývoj paranoidního typu.

I indiferentní události vnímají jako komplot proti sobě. Bývá přítomen sklon k nepřiměřené obraně i k situaci neodpovídající agresivitě. Úkorné vnímání druhých lidí může vyvolat nespravedlivá obvinění.

Disharmonický vývoj epileptoidního typu. Nejde o jedince trpící epilepsií nebo jinou záchvatovitou nemocí. Objevují se u nich nepřiměřené a neovladatelné ataky pláče, zlosti. Dále nápadné rozladky. Bývají zvýšeně

Nevhodné rodičovské chování ovlivňuje, nebo dokonce vyvolává neurózu u jejich dětí.

race otců-zakladatelů české a slovenské psychologie. Patřil ke generaci, jež si s hnědou i rudou totalitou zažila své. Nacisté ho zatkli a věznilí, komunisté jej jen donutili odejít z filozofické fakulty. Zabýval se širokým spektrem témat od spolupráce na aktivitách předválečné Společnosti pro výzkum dítěte po analýzu snů J. Zeyera nebo z jiné sféry analýzou kolektivní činnosti.

Po nuceném odchodu z fakulty vytvořil v Psychiatrické léčebně v Brně nové pracoviště. Byl **průkopníkem klinické psychologie a syntetické, komplexní, integrativní psychoterapie**.

V léčebně pracoval jak s dospělými, tak i s dětmi. U dětí velmi zdůrazňoval nezbytnost spolupráce s rodiči. Říkal, že samotné dítě nevyléčíte, pokud nebudeste léčit i jeho rodinu. Uvědomoval si velmi nízkou kvalitu příruček pro rodiče v padesátych letech. „Fráze nic než fráze,“ shrnul v soukromém rozhovoru jejich obsah.

Rozhodl se vytvořit dílo, jež pracovně nazval Encyklopédie výchovy v rodině. Z politických důvodů byla z plánovaného rozsáhlého díla nakonec publikována jedna **kapesní brožurka v edici Rodičům o výchově dětí** SPN Praha. Jediným uvedeným autorem měla být

„ Nejvíce děti vychováváme, když je zrovna nevychováváme.

podezíraví, kritičtí. Mohou se objevit i sadistické rysy.

Výchova dětí dle profesora Konečného

Robert KONEČNÝ (1906–1981) může být nazván výraznou osobností z gene-

manželka pana profesora – poradenská psycholožka PhDr. Olga Konečná. Nakonec kdosi osvícený prosadil uvedení obou spoluautorů.

V časopise Věda a život, aby plod tání v osmašedesátém, v číslech 1 a 2 ročníku 1969 otiskli poměrně rozsáhlou statě „**Psychologie výchovy v rodině**“. Svým způsobem šlo o jakýsi sylabus

výše zmíněně encyklopedie. Podstatná část textu se týkala tématu našeho zájmu: Osobnost rodičů, jejich životní a výchovné postoje a metody (atmosféra rodiny, kulturní úroveň a výchovný režim).

Druhou částí byly údaje o sourozeckých vztazích, konstelacích, vlivu postavení dítěte mezi sourozenci na jeho postoje, vztahy i ambice v dospělosti. Profesor Konečný zde vycházel z děl klasiků – A. Adlera a Charlotty Buhlerové.

Autor výzkumu zdůrazňuje **význam rodičovského vzoru**. Rodina je první a nejdůležitější sociální skutečností, s níž se dítě setkává. S otcem a s matkou se učí jakoby mimoděk společenským rolím. Je mu **poskytován nenásilný vzor, jak jednat a jak i v budoucnu různé situace řešit**. Tyto formulace jako by předjímaly přístup jiného z významných dětských psychologů Z. Matějčka: „Nejvíce děti vychováváme, když je zrovna nevychováváme.“ Jinými slovy působíme na ně jakoby mimoděk, tím, jak se chováme. Objektivně, statisticky podloženě potvrzuji názor R. Konečného výzkumu Ivy Šipové a J. Mellana. V dospělosti se v náročných situacích chováme podobně, jak se kdysi choval rodič stejněho pohlaví. Plati to i tehdy, když jsme kdysi s jeho jednáním nesouhlasili.

Velká pozornost je věnována **rozdělení výchovných přístupů** na demokratické a autoritativní. Základní charakteristikou **autoritativního** nebo ve vyhraněně podobě **autoritářského přístupu** je především silná kontrola. Ta se projevuje stálým omezováním dítěte. Nutnost onoho omezování je dítěti vysvětlena. Leč především platí „chceš–nechceš–musíš“. Dohoda, kompromis, diskuse je vyloučena. Ideálem je slepá poslušnost. Důsledkem je agrese, negativismus, závist a chmurný pohled na svět. Autoritativní diáda je na jedné straně podporou agrese a redukcí vlastní vůle, na straně druhé přináší depresi a úzkost.

Demokratický přístup je naopak charakterizován tolerancí vůči dítěti, respektováním jeho svobody v pat-

24 nežádoucích výchovných postupů dle R. Konečného

- 1) **Výchova nejednotná** (rodiče se navzájem liší výchovným cílem nebo metodami)
- 2) **Výchova nedůsledná** (nedůslednost v požadavcích nebo v metodách)
- 3) **Výchova laxní, lhotejná**
- 4) **Výchova deprivační** (citová karence, strádání „bez lásky“)
- 5) **Výchova živelně náhodná** – bez jasného, pevnějšího cíle
- 6) **Výchova náladová** až explozivní
- 7) **Výchova verbalizující** – jen slovní zákazy, příkazy, rozkazy
- 8) **Výchova moralizující**, popřípadě někdy až bigotní
- 9) **Výchova autoritářská**
- 10) **Výchova degradující**, deklasující, snižující dítě výsměchem a ironií
- 11) **Výchova represivní** – nadměrně trestající především tělesně
- 12) **Výchova brutální** – formy mimořádně hrubého jednání (kopance, surové bití, spílání)
- 13) **Výchova oportunistická** – děti jsou vedeny k bezzáhadovému prospěchářství, bez ohledu na druhé a bez zretele na hodnoty mravní
- 14) **Výchova merkantilní** – odměny i za povinnosti
- 15) **Výchova hypersenzitivní**, úzkostně ochranitelská, přecitlivělá
- 16) **Výchova hýčkající** (někdy až uctívání dítěte)
- 17) **Výchova ambiciozní**, ctižádostivá (cílem je vynikající dítě převyšující svými výkony a chováním jiné)
- 18) **Výchova perfekcionistická**, pedanticky puntičkářská (požadavek nadměrně přesného plnění povinností, bez citových projevů)
- 19) **Výchova pesimistická** až hypochondrická – chrání dítě před domněle trvajícím ohrožením nemocemi nebo neúspěchy
- 20) **Výchova kverulantská** – rodiče si stále stěžují na křivdy, jimž je jejich dítě vystaveno
- 21) **Výchova preferující** – dítěti je dávána přednost před ostatními sourozenci, dětmi v příbuzenstvu atd.
- 22) **Výchova repulzivní** (odmítání, odstrkování dítěte)
- 23) **Výchova sociálně defektivní**, popřípadě až delikventní – rodiče jsou asociační, kradou, živí se příživnictvím atd.
- 24) **Výchova patologická** v užším slova smyslu – rodiče psychopati, neurotici, psychotici, sexuální aberanti, alkoholici atd.

řičných mezích, trpělivosti. Opatření jakož tresty jsou vedeny tak, aby dítě poznalo spíše to, co smí a má, než co nesmí a nemůže. Výsledkem bývá nebojácnost, cílevědomost, spontánnost a sociální adaptabilita svěřence.

Jen na okraj, R. Konečný sice kritizoval příliš autoritativní výchovu, jež omezuje vůli jedince a schopnost řešit životní situace, nebyl ale ani přívržencem opačného extrému – výchovy zcela nedirektivní.

Nejčastější chybné výchovné postupy

R. Konečný sledoval několik set neurotických dětí, vyšetřených a obvykle i po určité době pobývajících v psychiatrické léčebně v Brně-Černovicích. Základní hypotézou výzkumu bylo: „Nehodné rodičovské chování má vliv, nebo dokonce vyvolává neurózu u jejich dětí.“ Hypotéza byla potvrzena.

Konečný zde parafrázoval bonmot „Šťastné rodiny jsou jakoby všechny

Typy výchovy dle závažnosti negativního dopadu na dítě

- 1) Nedůsledná 63 %**
- 2) Nejednotná 56 %**
- 3) Živelně náhodná 53 %**
- 4) Represivní 5 %**
- 5) Verbalizující 42 %**
- 6) Náladowá, explozivní 24 %**
- 7) Hýčkající 23 %**
- 8) Autoritářská 20 %**

stejně. Nešťastné jsou jakoby každá jiná. Ze získaných dat vyvodil čtyři nejčastější „chybné postupy z hlediska výchovného“. Tj. nezvládnutí dítěte z hlediska **důslednosti, jednotnosti, schopnosti uvědomit si výchovné cíle** a ty pak naplňovat. Zvláštní kategorie tvořila **výchova patologická**.

Inspirativní je i Konečného seznam 24 nežádoucích výchovných postupů (viz box na s. 53).

Ze sta náhodně vybraných dětí ze sledovaného souboru trpělo neurotickými příznaky bez zavinění rodičů jen 12 %, ve více než polovině (53 %) případů se vyskytovala rodičovská spoluúčast na neuróze. Takřka ve třetině (32 %) byli rodiče velmi pravděpodobně viníci neurózy potomka. Šlo tedy o tzv. **parentogenie – neurózy způsobené rodiči**. 3 % pak byla vyvolána ústavní výchovou.

Nevhodné typy výchovy se kříží, přecházejí jeden v druhý. Ve více než třetině případů se společně vyskytovalo více než pět druhů zmíněných nežádoucích postupů. Často byl např. mix nejednotné, nedůsledné, živelně náhodné, eventuálně i občas represivní výchovy.

Výzkum prokázal rozdíly vlivu negativní výchovy v souvislosti s inteligencí. U **dětí méně nadaných** se výchovně chybí projevují zhruba stejně jak

v oblasti intelektových výkonů (např. prospěchu), tak i ve sféře psychiky, tj. v neuróze. Symptomatologie neurózy je výrazně častější než nižší intelektuální výkon u **dětí nadání nadprůměrného**.

Obtíže zvyšují vysoké ambice rodičů a jejich neochota si přiznat, že by snad něco dělali špatně.

Jak dnes na výzkum Konečného navázat

Při pohledu z dnešního, moderního hlediska lze rozdělit problematické rodičny popsané Konečným do čtyř skupin:

- Rodiny nadměrně ochranitelské – dítě je vedeno k závislosti, nesamostatnosti a nedůvěře k všemu mimo rodinu. Častá je hypochondrie.

„Nejlepším přítelem mi za určitých konstelací může být pes. Ne však dítě. S ním si můžeme být velmi blízcí, ale nejlepší přítel je něco jiného.“

- Rodiny s nestálými postoji – neposkytují dítěti zázemí a jistotu.
- Rodiny s vynucovacími postoji – neohlížejí se na zájmy a schopnosti dětí.
- Rodiny zanedbávající dítě až již citově, nebo materiálně, nejčastěji je oboje.

S odstupem času lze doplnit popsané typy o několik dalších. K zmíněným 24 nevhodným výchovným typům je možné dodat:

- **Výchova nevhodně srovnávající** (kdy se dává dítěti neustále za vzor někdo jiný)
- **Výchova delegující**, jež obsahuje prvky výchovy příliš ambiciózní. Rodiče se dítě snaží donutit k tomu, aby naplnilo jejich nyní již zmarněné ambice.
- **Výchova prostřednictvím PC a TV.**

- **Výchova koaliční**: Jeden z rodičů vytváří s potomkem koalici proti druhému. Staví ho do nepřiměřené role namátkou důvěrníka, jediného opravdového chlapa v rodině atd. Profesor Z. Matějček říkal: „Nejlepším přítelem mi za určitých konstelací může být pes. Ne však dítě. S ním si můžeme být velmi blízcí, ale nejlepší přítel je něco jiného.“
- **Výchova mstivá**: Jde obvykle o povozdové programování traumatu zavržení druhého rodiče.

Poselství z výsledků výzkumu

R. Konečný zdůrazňuje základní **význam celkové atmosféry rodiny** a jejího životního zaměření včetně hierarchie hodnot. V této souvislosti odlišuje typ **rodiny převážně konzumní** a jako její protipól **rodinu zaměřenou především kulturně**.

Příslušnost k jednomu nebo k druhému typu nezáleží ani tak na školním vzdělání a profesi rodičů (dnes bychom přidali i „majetku“). Jde spíše o **celkový postoj k životu, k životním hodnotám** i to, v čem vidí smysl života. Konzumní rodina je zaměřena – jak jinak – na konzum. Rodina opačného zaměření usiluje o duchovní a společenské hodnoty. Dnes bychom zřejmě mohli uvažovat i o hodnotách environmentálních. Primárně najde jen o konzum kulturních hodnot, spíše o kultivaci osobnosti a jejího přístupu k jiným lidem. Bývá demokratická, preferuje dohodu a přijatelný kompromis nad pouhým prosazováním silou a mocí. Dítko by nemělo být stále jen kárano a hodnoceno.

Tím se mj. přibližuje i k charakteristikám typickým pro **humanistickou**

psychoterapii dětí. Ta doporučuje „empatii, vřelost a opravdovost“ konkretizovanou v následující zásady:

1) Přijímat svěřence jako osobu neomezené hodnoty.

Mladší rodiče v dotazníku výrazně častěji uváděli, že jim ve výchově funguje **ne-materiální odměna** (např. výlet, povolení lákavé a nesamozřejmě činnosti atp.). **Fyzický trest** jako prostředek výchovy

po zákazu smutné“ a činnost (házení míčem o stěnu v pokoji) by mu opět dovolili s varováním, na co by mělo dítě dávat pozor. Realita může být samozřejmě od odpovědi v dotazníku hodně odlišná.

Staronovým problémem je šikana.

Z poradenské praxe vím, že se dnes vyskytuje i mezi žáky v mateřských školách. Dospod jsem se nesetkal pouze s šikanou v jeslích. Pokud nastane, 11 % rodičů kontaktuje školního psychologa. Jen 8 % rodičů by hledalo radu u externí instituce (pedagogicko-psychologická poradna) i soukromého psychologa. Většina rodičů by vše řešila „in medias res“ – s dítětem a paní učitelkou. Nadpoloviční většina rodičů by problémové chování dítěte ve škole **řešila sankcí a trestem pro dítě**. Jen jeden jediný by za to obviňoval školu.

„ Místo fyzických trestů je vhodné využívat přerušované pozitivní posilování, tedy kladné chování občas odměnit.

2) Pokoušet se trvale rozumět citům,

myšlenkám a projevům dítěte, a to tak, jak pro ně existují, tj. bez snahy je diagnostikovat, „škatulkovat“ a rychle měnit.

3) Vyjadřovat toto porozumění způsobem pro dítě pochopitelným. Zvláště pak optimisticky laděným konstatováním toho, co je.

Nezbytným předpokladem toho všeho je vědomí, že každá vývojová fáze člověka má „svůj čas“ a specifické rysy. I proto lze chování dítka do značné míry předvídat a psychicky i co do vědomostí se na něj připravit.

Úspěch výchovy spočívá v umění zařídit věci tak, aby je dítě udělalo dobře, a pak je za to pochválit.

uvearlo 6 % respondentů. Významně častěji ho jako funkční výchovný prostředek uváděli muži oproti ženám. Dnes stejně jako před půlstoletím tresty nic moc nezlepší. Vyvolávají záporné emoce, zhoršují vztah, ponižují, snižují sebedůvěru a vedou k postoji „kdo nic nedělá, nic nepokazí“. Daleko úspěšnější je pozitivní posilování. Tj. posílení odměnami, jež samozřejmě zdaleka nemusí být

materiální. Nejúspěšnější je

tzv. přerušované pozitivní posilování. Ne odměna vždy, ale spíše občas – tak aby nebyla jednoznačnou samozřejmostí.

Osvěta zaměřená na prevenci poruch příjmu potravy zřejmě je úspěšná. Jen 1 % rodičů se blíže nezajímá o to, začne-li se dítě jinak než dřív stravovat a často vážit. To v době profesora Konečného nebývalo.

Názory dnešních rodičů na výchovu

Tím, jak k výchově přistupují dnešní rodiče, se zabývala ve svém výzkumu studentka psychologie FF UK v Praze **Andrea Kučerová** (viz www.idnes.cz/onadnes/deti/vyzkum-nazory-ceskych-rodicu-vychova-doporupecni-rada-odbornik.A170807_111935_deti_haa).

Do **výzkumného šetření** bylo zařazeno 439 respondentů, 398 žen a 41 mužů. Z nich bylo 4 % absolventů ZŠ, 55 % SŠ a 41 % VŠ. Rodičů s jedním dítětem se zúčastnilo 22 %, rodičů se dvěma dětmi 56 %, rodičů se třemi a více dětmi 22 %.

Naopak spíše tradiční jsou reakce rodičů při **negativním afektu dítěte**. Rodiče zhruba stejně uplatňují sílu, příkaz, eventuálně trest, jako naopak slabou reakci (nebudu si ho všímat) bez vyjádření vřelosti. Dle tohoto výzkumu jsou dnešní rodiče značně důslední. Jen 1 % rodičů připouští, že by se „nevyráželi dívat, jak je dítko

Závěrem

Výzkum profesora Konečného je dodnes velmi inspirativní, umožňuje přehledně reflektovat rodičovské metody výchovy a uvědomit si, kde by mohl být problém, který způsobuje problémové chování dítěte. Vztahy mezi rodiči a dětmi se totiž nemění tolík, jak by se nám mohlo zdát. Vždyť už 2000 let před našim letopočtem zapsal egyptský kněz:

„Náš svět je v kritickém stádiu. Děti neposlouchají své rodiče. Konec světa není patrně příliš daleko.“ Na závěr ocitujme ještě jednou Z. Matějčka:

„Úspěch výchovy spočívá v umění zařídit věci tak, aby je dítě udělalo dobře, a pak je za to pochválit. Nepřipustit však, aby něco udělalo příliš špatně a pak je za to trestat.“ ■

Autor působí jako poradenský psycholog a přednáší na Masarykově univerzitě v Brně